

Hüseyin Mualla YÜCEOL (hyuceol@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7804-1900)

Prof. Dr., Mersin Üniversitesi,
İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

[https://doi.org/ 10.55044/meusbd.1077513](https://doi.org/10.55044/meusbd.1077513)

23.02.2022

Geliş Tarihi
Submitted

23.05.2022

Kabul Tarihi
Accepted

Araştırma Makalesi
Research article

COVID 19 PANDEMİ SÜRECİ SONRASINDA ÇOCUK İŞÇİLİĞİNDE GENEL DURUM VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Özet

Yasal ve ahlâkî açılarından “çocuk işçiliği” kavramı uygun görülmemekle birlikte gerek ülkemizde gerekse dünyada gözden kaçırılmayacak bir gerçekliktir. Çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik geliştirilen politikalara rağmen ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine ve yasal mevzuatları pratiğe dönüştürülebilme kapasitelerine göre bu sorun var olmaya devam etmektedir. Bu çalışmada, çocuk işçiliğinin nedenleri ve önlenmesine yönelik politika tedbirleri incelenmektedir. Günümüzde neo-liberal iktisat politikalarının etkilerini arttırdığı bir süreçte sosyal devletin sosyal koruma özellikleri zayıflamış, Covid-19 ile birlikte güvencesiz ve esnek çalışma modelleri daha fazla yaygınlaşmış, ekonomik krizlerle birlikte yoksulluk ve işsizlik, ülke içi ve bölgesel çatışmalarla göç olgusu belirgin hale gelmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde başta olmak üzere çocuk işçiliği sorununun analizini yeniden gerekli kılmış, çalışma Covid-19 sonrasında ortaya çıkan genel durumu değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk işçiliği, Yoksulluk, İşsizlik, Eğitim, Çocuk işçiliğiyle mücadele.

SUMMARY

Abstract

Although the concept of “child labor” is not considered appropriate in legal and moral terms, it is a reality that cannot be overlooked both in Turkey and overall the world. Despite the policies developed to prevent child labour, this problem continues to exist according to the social, cultural and economic characteristics of the countries and their capacity to put their legal regulations into practice. In this study, the causes of child labor and policy measures to prevent it are examined. Today, in a process where the effects of neoliberal economic policies have increased, the social protection features of the social state have weakened, with Covid-19, insecure and flexible working models have become more widespread, poverty and unemployment with economic crises, migration with domestic and regional conflicts have become more evident. These developments made it necessary to analyze the problem of child labor, especially in developing countries such as Turkey, and the study aimed at evaluating the subject after Covid-19 both in Turkey and in the world.

Key Words: Child labour, Poverty, Unemployment, Education, Combating child labour.

1.GİRİŞ

Dezavantajlı gruplar içerisinde en korumasız grup olarak yer alan çocukların çalışma hayatında bulunmaları konusunu, tarihin ilk dönemlerine kadar, özellikle tarım devrimiyle ortaya çıkan işbölümü ve üretim fazlası elde etme çabalarına kadar götürmek mümkündür. Bununla birlikte, çocukların ruhsal, bedensel ve sosyal gelişimlerinin engellenmesi veya ucuz işgücünün bir bileşeni olarak çocukların emeklerinin sömürülmesi konusu, sanayi devrimi sonrasında önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü sanayileşme çabalarının hız kazandığı bu dönemlerde çocukların fabrikalarda, madenlerde ve büyük işletmelerde acımasız bir şekilde çalıştırılmaları söz konusu olmuştur.

Yazar Hector Malot'un 1873 yılında yazdığı ve Türkçede "Kimsesiz Çocuk" adıyla bilinen "Sans Famille" romanı ile 1885'te yayımlanan Emile Zola'nın "Germinal" adlı romanı çok küçük yaşta çocukların düşük ücretlerle, bazı durumlarda ağır ve tehlikeli işlerde acımasızca çalıştırıldığının edebi birer belgesidir¹. Aslında, o dönemlerde bununla ilgili önlemler alınması düşünülmüş, örneğin 1841 yılında çocukların çalıştırılmasıyla ilgili bir yasa çıkarılmıştır. Daha sonra 8-12 yaşları arasındaki çocukların günde 8 saat, 12-16 yaş arasındaki çocukların günde 12 saatten fazla çalışması yasaklanmıştır. Ancak bu tür çabalar çok yetersiz kalmış, Fransa'da 6 yaşındaki çocukların iplik çilesi sarma işlerinde çalıştırıldığı, 1868 yılındaki resmi bir ankete göre toplam olarak sanayide 225.000 çocuğun çalıştırıldığı tespit edilmiştir (Brizon, 1977: 22).

1841 tarihinde çıkarılan ve sosyal yasaların ilklerinden kabul edilen bu yasadaki 33 yıl sonra, devlet çocuk işçilerin çalışma koşullarına yönelik yeni bir kanun daha hazırlamak durumunda kalmıştır. 19 Mayıs 1874 tarihli yeni yasa ile çocukların çalışma yaşı 12 olarak benimsenmiş ve madenlerde 13 yaşından küçük çocukların ve her yaşta kız ve kadınların çalıştırılması men edilmişse de ekonomik kaygılar sebebiyle yoksul ailelerin küçük yaşta çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmaları nedeniyle bu kanun da sağlıklı bir şekilde ve uzun vadeli olarak hayata geçirilememiştir. Sanayileşen Avrupa devletlerinde, "düzenleyici" ve "korumacı" önlemler içeren "iş kanunları" hayata geçirilinceye kadar, uzun bir süre "ucuz işgücü" olarak, ağır işlerde dâhi küçük yaşta "çocukların" ve "kadınlar"ın çalıştırıldığı bilinen bir gerçektir (Mahiroğulları, 2000: 22).

Geçen zaman içerisinde çocuk işçiliği konusunda çok çeşitli çalışmalar ve yasal düzenlemeler yapılmış, belirli ölçülerde çocukların bu alandaki mağduriyetleri giderilmiştir. Bununla birlikte, bu sorun hiçbir zaman tam olarak ortadan kaldırılamamış, halen birçok ülkede önemli bir sorun olmaya devam etmiştir. 1980'li yıllardan sonra hızlanan küreselleşme ve uygulanan neo-liberal politikalarla birlikte gelişmekte olan ülkelerin ihracata yönelik sanayileşme modelini tercih etmesi ve bu süreçte artan rekabet baskısıyla işgücü maliyetlerinin düşmesi daha çok emek yoğun sektörlerde çocuk işgücü kullanımının önünü açmıştır.

ILO'nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) kapsamlı olarak yaptığı çalışma ve hazırladığı raporda, dünyada 2-17 yaş arasında çalışan 218 milyon çocuk çalıştığı, bunların 152 milyonunun çocuk işçiliği kurbanı olduğunu ve bunların da yaklaşık olarak yarısının, yani 73 milyonunun tehlike düzeyinde çocuk çalışanlar olduğunu ortaya koymuştur (ILO, 2017). Bununla birlikte, 2021 haziran ayında ILO'nun UNICEF ile birlikte hazırlanmış olduğu ve 2020 yılına ait küresel tahminlerin ve eğilimlerin yer aldığı yeni bir çalışma, çocuk işçi olarak çalışan çocukların sayısının geride kalan 4 yılda sekiz milyon dört yüz bin artarak dünya genelinde 160 milyona yükseldiğini, COVID-19 salgınının milyonlarca çocuğu bu bağlamda tehlikeye attığını ortaya koymuştur (ILO-UNICEF, 2001a). Bu son gelişme, geçmişte "çocuk işçiliğini" sosyo-ekonomik bir olgu olarak ve hatta kavram olarak sona erdirmeye yönünde elde edilen ilerlemelerin durduğu, 2000-2016 döneminde çocuk çalışanların miktarında görülen 94 milyonluk azalma sonucunda yakalanan düşüş trendinin tersine döndüğü anlamına gelmektedir.

Türkiye'de de 2018 yılı "Çocuk İşçiliği ile Mücadele Yılı" ilan edilmiş ve bunun akabinde ilgili bakanlık (o dönemde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı) yönetiminde farklı kurumların işbirliğiyle çocukların, özellikle problemler alanlarda çalıştırılmasıyla mücadele ulusal programı (2017 - 2023) çıkarılmıştı. Ancak Türkiye'de gelir dağılımında yaşanan eşitsizlikler, yüksek işsizlik oranları, eğitim olanaklarına ulaşmada karşılaşılan sıkıntılar, göç ve çarpık şehirleşme, işverenlerin çocuk işçileri ucuz işgücü olarak görmeleri, çalışma hayatının düzenlenmesinde karşılaşılan mevzuat eksiklikleri, etkin denetim yapılamaması ve ailelerin bakış açısı gibi birçok etmen nedeniyle halen ciddi sayıda çocuk işçi bulunmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin 2000 yılı sonrasında çocuk işçiliği ile mücadele amacıyla uyguladığı kamu politikalarının analizini "nitel araştırma yöntemi" ile yapan bir çalışmada bu politikaların sorunu çözme konusunda da yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır (Kurt, 2021). Covid-19 pandemi süreci ise genel olarak dünyada olduğu gibi Türkiye'de de özellikle kapanma uygulamalarıyla eğitim-öğretim faaliyetlerini aksatarak soruna zemin hazırlamış, ailelerin daha az iş ve daha az gelir nedeniyle yoksullaşması çözüme yönelik çabaları da akamete uğratmıştır.

2. Çocuk İşçiliğinin Tanımı ve Genel Özellikleri

Çocukluk, farklı toplumlarda ve kültürlerde yaş veya işlev bakımından değişik yöntemlerle ifade edilmektedir. Bununla birlikte, ülkemiz tarafından da kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları

¹⁸ bkz. konuya dair Çevrim Kuramı, detaylı olarak "Çevrim Kuramının Tektoniği" bölümünde.

Sözleşmesi'nin 1. Maddesi'ne göre "18 yaşına kadar olan herkes" çocuk sayılmaktadır. Bu durumda çocuk işçiliği "18 yaşın altında olan çocuklara fiziksel, mental, ahlâkî açıdan zarar veren ve onları eğitimden yoksun bırakarak onlara zarar veren, onları sömüren bir çalıştırma biçimi" şeklinde de ifade edilebilir (ÇSGB, 2007: 9). Uluslararası kavramlar çerçevesinde ve "çalışma hayatında çocuk" olgusu ele alındığında 18 yaşın altında olup esnaf ve sanatkarlar yanında ya da sanayi iş kolunda çalışan çocuklarla, tarım kesiminde ailesi ile birlikte çalışan çocuklar grubu ön plana çıkmaktadır.

Bununla birlikte, dünyada ILO'nun yapmış olduğu tanımlamalar genel olarak kabul görmektedir. Buna göre, ailenin bütçesine katkı sağlamak veya hayatını idame ettirmek amacıyla çalışanlar 15 yaşın altında ise bunlar "çalışan çocuk" ya da "çocuk işçi" şeklinde, 15-24 yaş arası çalışanlar da "genç işçi" şeklinde adlandırılmaktadır. Türkiye'de de söz konusu ayırmadan hareketle, 4857 sayılı İş Kanunu'nda 15 yaşına kadar olanları çocuk işçi, 15-18 yaş arasındakileri genç işçi olarak tanımlanmaktadır. "Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" in 8. Maddesi'nin 4 Hükümü'nde de "genç işçi" 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişi; "çocuk" ise 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi olarak tanımlanmıştır. Böylece 14 yaşını bitiren bir çocuğun işgücü içinde olabilmesi için ayrıca ilköğretimini de tamamlamış olması gerekmektedir (Cengiz, 2012: 206).

Bu aşamada çocukların yaptıkları işler açısından farklılıklar olduğu ileri sürülebilir. Çünkü çocukların yaptıkları işlerin bazıları zorlu ve fiziki anlamda emek gerektirirken, bazı işler doğrudan tehlike arz edebilmekte, bazı işler de ahlâkî açıdan tartışılabilir. Diğer taraftan, çocuk yaşta ve ergenlik yaşında olanların kendi sağlıklarına ve şahsi gelişimlerine olumsuz etki yapmayacak ya da eğitimlerini aksatmayacak işlerde çalışmalarına da sıcak bakılabilmektedir. Ancak her halükarda çocuk işçiler ile ilgili akıllarda kalan en önemli şey, çalışmanın çocuklar üzerinde olumsuzluklar yarattığı, kişisel gelişimlerinin zarar gördüğü, ailelerinden ve okullarından ayrılmak zorunda kaldıkları, çeşitli hastalıklara maruz kaldıkları şeklindedir. Bu türden çocuk işçiliğinin mutlaka ortadan kaldırılması hatta sıfırlanması gerekmektedir.

Dolayısıyla, belirli çalışma biçimlerinin "çocuk işçiliği" sayılıp sayılmayacağı ya da hangi aşamalarda kötü anlamda bir çocuk işçiliği söz konusu olup olmayacağı konusunda ilgili ülkeden ülkeye, sektörden sektöre değişen durumlar vardır. 182 Sayılı ILO Sözleşmesi'nin 3. Maddesi'nde "en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği" ile ilgili yapılmış tanımlamalar şu şekildedir:

Çocukların birer meta olarak kullanılması, ödünç para karşılığı çalıştırılması, savaş veya çatışma ortamlarında zor kullanılarak tutulması gibi zorlama, mecbur tutulma halleri (eski dönemlere göre kölelik benzeri uygulamalar);

Fuhuş, pornografik yayınların üretimi ve gösteriminde kullanılmaları;

Konuyla alakalı uluslararası anlaşmalarda ifade edilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılması, bunlar için tedariki ya da sunumu;

Tabiatı ve yaşı itibarı ile onların sağlık, güvenlik veya ahlâkî gelişimleri bakımından olumsuz kabul edilen çalışma biçimleri.

Tüm bunlar, içerdikleri konular dolayısıyla çocuğa fiziksel, zihinsel ya da ahlâkî açıdan zarar veriyorsa bu doğrultudaki işler "tehlikeli işler" olarak tanımlanmaktadır (ILO, 2016).

2.1. Çocuk İşçiliğinin Nedenleri

Toplum içerisinde ekonomik ve toplumsal risklere en fazla açık grup çocuklardır. Günümüzde halen çocuklar çeşitli nedenler ile dezavantajlı olmanın ya da öyle kalmanın yarattığı değişik sonuçları (çocuk işçiliği, sokakta çalışma, şiddete maruz kalma, küçük yaşta gelin olma) yaşamak zorunda kalmaktadır (Kahraman ve Kahraman, 2017: 255). Çocuk işçiliğinin nedenleri konusu birçok açıdan irdelenebilir. Öncelikle, çocukların çalışma olgusu çerçevesinde ülkenin sosyo-ekonomik ve sosyokültürel durumunun ortaya konulması, daha sonra meselenin çeşitli boyutlarıyla incelenmesi gerekmektedir. Ancak, genel hatlarıyla çocuk işçiliğinin başlıca nedenlerinden bir tanesinin yoksulluk olduğu söylenebilir.

Aileler, özellikle gelir düzeyleri düşük olan ve yoksul olarak adlandırılan aileler çocuktan ve onun elde edeceği gelirden medet umar. Sanayileşme dönemini henüz aşamamış, nüfus artış hızı yüksek, dolayısıyla nüfus yapısı genç olan ülkelerde ailelerin eğitim konusuna bakışı daha çok yoksulluğun baskılayıcı etkisi altındadır (TİSK, 2007). Bu süreçte emek piyasalarında çalışma ilişkilerinde esnekleşmenin ve kural dışılaşmanın yaygınlaşmasının etkili olduğu, çocukların çeşitli sektörlerde çalışmasının önündeki engellerin bu nedenle aşılamadığı da ileri sürülmektedir (DİSK, Tekstil İş Sendikası, 2020).

Çocuk işçiliğinin yaygınlaşmasının ve tam olarak yok edilememesinin ardında yatan bir başka unsur ise işverenlerin çocukları "ucuz işçi" olarak çalıştırmayı tercih etmeleri, diğer ifadeyle işverenlerin emek talebini çocuklara yönlentmeleridir. Çocuklar hem ucuz işgücü olarak kullanılmakta hem de kayıt dışı olarak çalıştırılmaktadır. Bu şekilde işletmeler rakiplerine karşı rekabet avantajı ve düşük işgücü maliyetleri doğrultusunda kâr oranlarını artırma şansı elde etmektedirler. Enformel sektörlerde, özellikle küçük işletmelerde veya tarımdaki küçük aile işletmelerinde çocuk işçiliğinin kullanımı bu doğrultuda yoğunlaşmaktadır.

Çocuk işçiliğinde bir başka neden çalışma hayatındaki yasal eksikliklerdir ya da mevcut yasaların etkin uygulanamamasıdır. Bilindiği üzere çocukların yoğun bir şekilde çalıştırıldıkları küçük işletmeler, tarımda

ve sokakta yürütülen işlerle Ev hizmetleri İş Kanunu'nun kapsamı dışında kalmaktadır. Buna ek olarak, İş Kanunu kapsamı içerisinde olan işyerlerinin kontrolünün etkili bir şekilde yapılamaması, cezai yaptırımların az olması, denetim yapan kurum ve kişilerin denetimlerde çocuk işçiliğini göz ardı etmeleri veya yaklaşım yöntemlerindeki sınırlılıklar bu konudaki temel sorunlar olarak tespit edilmektedir (ÇSGB, 2006: 21).

Nilgün Tunçcan'ın (2000) çalışmasında yaptığı gibi bu soruna neden olan faktörlerin analizini geniş bir bakış açısıyla ele almak mümkündür. Sorunun temelinde yatan ana unsurlar şu şekilde toparlanabilir:

- Çocukların ebeveynlerinin işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalması. Ev içinde ailenin bireyleri ve özellikle aile büyükleri düzenli iş ve gelirden yoksun olduklarında, aile yaşamını sürdürebilmek için bütün kaynakları seferber eder. Çocuklar da ne yazık ki bu kaynakların başında yer almaktadır.
- Hızlı ve çarpık kentleşme. Sanayileşme sürecini tamamlayamamış ülkeler açısından bu sorun yetişkin işsizliğinin artmasına neden olurken çocukların da işgücü piyasalarına itilmelerine yol açmaktadır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde bölgesel gelişmişlik farkları, ekonomik kaynakların ve gelirin adil olmayan dağılımı insanların büyük kentlere göç etmesinin yolunu açmakta, ekonomik kalkınma süreciyle uyum halinde olmayan bu durum ise çarpık kentleşmeyle sonuçlanmaktadır. Hâlihazırda sanayisi gelişmeyen ve istihdam potansiyeli zayıf olan büyük kentler, göç süreci devam ettikçe önce işsizliğin arkasından da çocukların işgücü piyasasına katılımının gerçekleştiği mekânlara dönüşmektedir.
- Hızlı nüfus artışı. Gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan bir başka problem nüfusun artması ve diğer demografik değişikliklerdir. Zira bu tür ülkelerde erken yaşlarda evlilik ve çok çocuklu aile yapısı yine çocukların erken yaşlarda işgücü piyasasına girebilmeleri için bir kaynak teşkil etmektedir. Bu durum kırsal bölgelerde daha yoğundur ve burada her çocuk "potansiyel işgücü" olarak algılanmaktadır.
- Eğitim alanında ortaya çıkan sorunlar. Eğitim, çocukların kişisel ve ruhsal gelişimleri için hayati öneme sahiptir. Ayrıca, eğitim çocukların bilgi, beceri ve uzmanlık kazanabilmeleri, çevre ile sağlıklı iletişim kurabilmeleri için de gereklidir. Ancak diğer sorunlarla birlikte çocukların işgücü piyasasına erken giriyor olması hem onların gelişimlerini olumsuz etkiler hem de ülkenin ekonomik ve sosyal gelişme sürecine zarar verir.
- Toplumda var olan yaygın geleneksel bakış açısı. Gelişmekte olan ülkelerde bu tür bir anlayış çocukların birer işgücü olarak değerlendirmelerine neden olmaktadır. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi gereği çocukların itaat etmek, bağımlı olmak gibi zorunlu görülen halleri onların okula gitmek yerine meslek öğrenmek veya para kazanmak üzere çeşitli sektörlerde çalışmalarıyla sonuçlanabilmektedir.

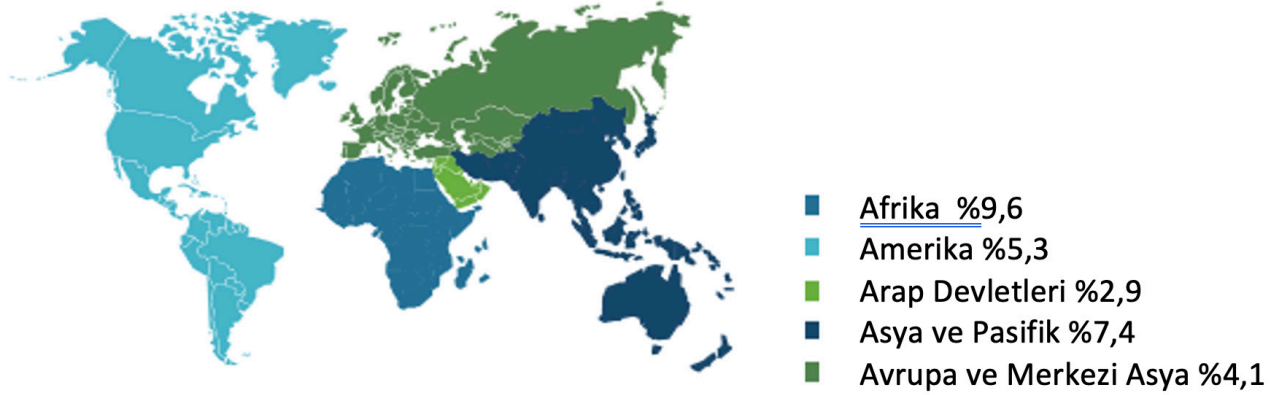
3. Dünyada Çocuk İşçiliğinin Mevcut Durumu ve Çocuk İşçiliğinin Engellenmesine Yönelik Çalışmalar

ILO'nun 2012-2016 yıllarını kapsayan küresel ölçekteki kapsamlı verilerine göre dünyada çocuk işçiliğiyle ilgili gerçekler ve rakamlar özetle aşağıdaki gibidir (ILO, 2017):

- Dünyada 5-17 yaş grubu arasında 218 milyon çocuk işçi vardır. Bu sayı içerisinde, 152 milyon çocuk işçiliği kurbanı tespit edilmiştir ve bunların da yaklaşık yarısı yani 73 milyonu tehlikeli statüde çalışan çocuklardır.
- Mutlak anlamda bu çocukların yarısı (72,1 milyonu) Afrika'da; 62,1 milyonu Asya ve Pasifik'te; 10,7 milyonu Amerika kıtasında; 1,2 milyonu Arap devletlerinde ve 5,5 milyonu Avrupa ve Merkezi Asya'dadır.
- Yaygınlık açısından çocuk işçiliğinin 5'te 1'i Afrika'dadır (%19,1), diğer bölgeler %3-%7 civarında değişmektedir. Şekil-1'de görüldüğü gibi, Arap devletlerinde 35 çocuktan 1'i (%2,9), Avrupa ve Merkezi Asya'da 25 çocuktan 1'i (%4,1), Amerika kıtasında 19 çocuktan 1'i (%5,3), Asya ve Pasifik bölgesinde 14 çocuktan biri (%7,4) çocuk işçidir.
- Sayısı 152 milyon olarak rapor edilen çocuk işçiliği kurbanlarının yarısı 5-11 yaş aralığındadır. Bunların 42 milyonu (%28) 12-14 yaş arasında; 37 milyonu (%24) ise 15-17 yaş arasındadır.
- Tehlikeli statüde çalışan çocuk işçiler büyük ölçüde 15-17 yaş arasındadır. Yine de bu gruptaki işlerin dörtte biri, yani 19 milyonu 12 yaş altındaki çocuklar tarafından yapılmaktadır.
- 152 milyon olan çocuk işçilerin 88 milyonu erkek, 64 milyonu kız çocuğudur.
- Toplam çocuk işçilerin %58'i, tehlikeli işlerde çalışanların %62'si erkek çocuklardır. Erkek çocukların çocuk işçi olarak çalışma riski daha yüksektir, ancak bu durum özellikle yerel çocuk işçi olarak çalışan kız çocuklarıyla ilgili raporların yetersizliğinden kaynaklanabilir.
- Çocuk işçiliği ağırlıklı olarak balıkçılık, ormancılık, hayvancılık, su yetiştiriciliği gibi tarımsal faaliyetlerde ve geçimlik ve ticari çiftçilikte yoğunlaşmaktadır (%71); hizmet sektöründe oran %17, sanayi sektöründe ise %12'dir.

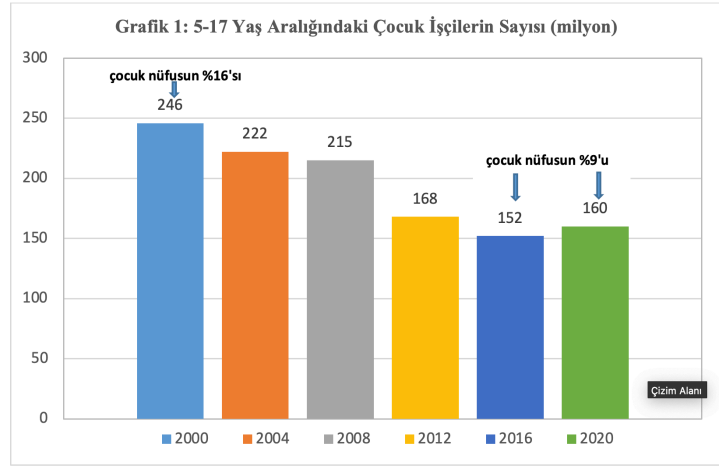
Şekil 1, dünya ölçeğinde çocuk işçiliğin yaygınlığını göstermektedir. Buna göre çocuk işçiliğin en yoğun olduğu kıta %9,6 ile Afrika'dır. Afrika'dan sonra Asya ve Pasifik kıtası %7,4; Amerika kıtası %5,3 ile bu konuda ön saflarda yer almaktadır.

Şekil 1: Çocuk İşçiliğinin Bölgesel Yaygınlığı

Kaynak: ILO (2017), ILO Estimates 2012-2016.

Grafik 1'de yer alan veriler ise son 20 yılda yani 2000'li yıllardan 2020'li yıllara kadarki süreçte çocuk işçiliğiyle mücadelede önemli ilerlemeler olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak 2020 yılında çocuk işçiliğinin tekrar artışa geçmesi endişeleri arttırmıştır. Grafik 1'de yer aldığı üzere 2000 yılından bugüne, ilk kez son dört yılda çocuk işçilerin sayısı 8,4 milyon artış göstermiştir. Oysa geçtiğimiz son 16 yılda çocuk işçi olarak çalışanların miktarında 94 milyon net azalma gerçekleşmişti. Covid-19 pandemisi nedeniyle ülke ekonomilerinde yaşanan sorunlar ve virüsün yayılmasını önlemek amacıyla okulların kapanmasıyla çocuk işçilerin kötü koşullarda ve uzun süreli çalışmaları söz konusu olmuştur. Bu dönemde, yukarıda da açıklanan ve çocuk işçiliğinin nedenleri arasında yer alan ailedeki yetişkinlerin işlerini kaybetmeleri ya da gelirlerindeki azalmalar da çocuk işçiliğini teşvik etmiştir.

Kaynak: ILO-UNICEF (2021a)

ILO-UNICEF'in (2021a) son raporuna göre de dünyada hâlihazırda 63 milyonu kız, 97 milyonu erkek çocuğu olmak üzere toplamda 160 milyon çocuk, yani her 10 çocuktan biri çocuk işçi olarak çalışmaktadır. Bunların hemen hemen yarısı hem sağlıklarını hem de gelişimlerini etkileyen tehlikeli işlerde çalışırken, sayıları 79 milyona ulaşmaktadır. Sektörel açıdan tarım sektörü en ön sıradadır. Dünyadaki çocuk işçilerin 112 milyonu, yani %70'inden fazlası tarım sektöründe yer almaktadır. Çocuk işçilerin 31,4 milyonu hizmetler sektöründe, 16,5 milyonu ise sanayi sektöründedir. Çalışma durumu açısından en önemli tespit çocukların belirli bir gelir alamadan ailelerine katkı amacıyla çalışıyor olmalarıdır. Cinsiyet noktasında ise erkek çocukların süreçten daha fazla etkilendikleri görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Dünyada Çocuk İşçiliği: Genel Durum (2020)

Çalışma Durumu	Sektörel Durum	Cinsiyet Durumu
Aile İşçiliğine Katkı Yapanlar %72,1	Tarım %70,0	Erkekler %11,2
İşçiler (Çalışanlar) %17,3	Hizmetler %19,7	Kadınlar %7,8
Kendi Hesabına Çalışanlar %10,7	Sanayi %10,3	Toplam %9,6

Kaynak: ILO-UNICEF (2021a).

Çocuk işçiliğinin bölgelere göre 2021'deki yeni dağılımında ise Covid-19 ile birlikte Afrika, geçmişteki oranlara göre çok daha kötü bir duruma gelmiştir. 92 milyon çocuk işçinin çalıştığı Afrika'da çocuk işçi oranı %20'leri geçmiştir. İkinci sırada Şekil 1'deki gibi Asya-Pasifik bölgesi bulunmaktadır: 49 milyon çocuk ve tüm çocukların %5,6'sı. Bunun dışında, Amerika kıtaları 8,3 milyon, Avrupa ve Orta Asya 8,3 milyon ve Arap ülkeleri ise 2,4 milyon çocuk işçiye ne yazık ki ev sahipliği yapmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kurulduğu günden bugüne çocuk işçiliğiyle ilgili birçok çalışma yapmış ve sözleşmeler kabul etmiştir. Örneğin, 1973 yılında 138 sayılı "En Az Çalışma Yaşı Sözleşmesi" ile ekonomide yer alan bütün sektörlerdeki çalışan çocuklar sözleşme bünyesinde kendine yer bulmuştur. 1992 yılında çocuk işçiliği ile mücadele eden ulusal programlara uluslararası destek sağlamak amacıyla **Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılması Uluslararası Programı (IPEC)** başlatılmıştır. 1998'de ILO "İşyerinde Temel İlkeler ve Haklar Bildirgesi"ni kabul edilmiştir. Bu bildirme ile ilgili sözleşmeleri onaylasa da onaylamasa da ILO üyesi her ülkenin çocuk işçiliğini ortadan kaldırmakla yükümlü olduğu dikte edilmiştir. 1999'da ise 182 sayılı "Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi" ve 190 sayılı tavsiye kararı kabul edilmiştir. Diğer taraftan, 1989 yılında BM Genel Kurulu'nda Çocuk Hakları Sözleşmesi kabul edilirken, 1995'te Kopenhag Sosyal Gelişme İçin Dünya Zirvesi'nde çocuk işçiliğiyle mücadele etme ve çocuk işçiliğini yasaklama konusunda eylem planları açıklanmıştır.

Bununla birlikte, geçmişten günümüze yapılan çalışmalar dünyada çocuk işçiliğinin ciddi olarak ya da arzu edilen seviyede azaltıldığını göstermemektedir. Dünyada halen 5-17 yaş grubunda olup bir şekilde işgücü piyasasında yer alan 160 milyon çocuk işçi bulunmaktadır ve bunların 79 milyonu tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Bu çocukların 112 milyonu tarım sektöründe çalışırken, %72,1'i kendi aileleri için ücretsiz olarak çalışmaktadır. Covid-19 pandemi sürecinin etkisiyle ILO-UNICEF, çocuk işçiliğinin 2022 yılı sonunda 160 milyondan 168,9 milyona çıkacağını tahmin etmektedir (ILO-UNICEF, 2021a). Ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre sonuçlar daha iyi veya daha kötü çıkabilecektir. Ayrıca son dönemlerde Yemen ve Sahra Altı Afrika bölgesinde olduğu gibi çatışmalar, güvenlik sorunları ve yoksulluk nedenleriyle milyonlarca çocuk açlık sorunuyla mücadeleye maruz kalmakta bu da onları ya göç etmeye ya da çalışmaya zorlamaktadır.

4. Covid-19 Pandemi Süreci ve Çocuk İşçiliğine Etkileri

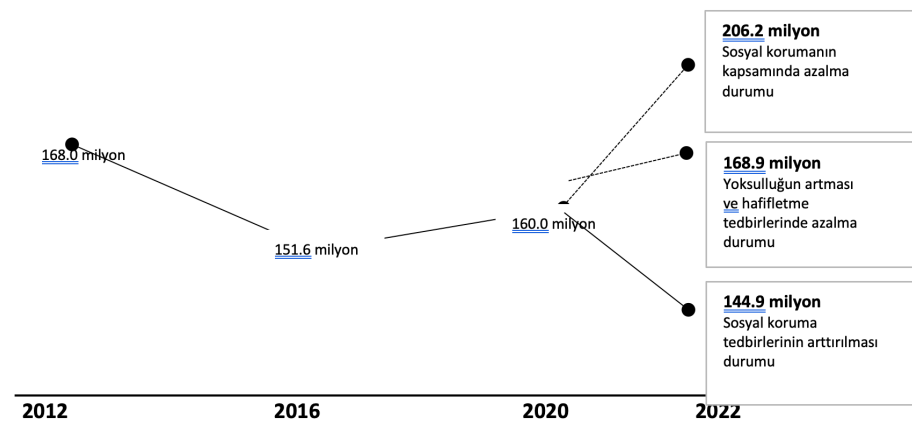
2020 yılı ile birlikte hızlı bir şekilde dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi çocuk işçiliği üzerinde olumsuz etkiler yaratmış, çocuk işçiliğiyle mücadeleyi de sekteye uğratmıştır. Covid-19 pandemi sürecinin söz konusu olumsuz etkisinin en önemli nedeni ise iş-gelir kayıpları ve yoksulluk artışıdır. 2020 yılında pandemi ile birlikte düşük gelirli hane sayısı ILO-UNICEF (2021) tahminlerine göre 142 milyondan 582 milyona yükselmiştir. Diğer taraftan çocukları çalışma hayatına sürükleyen diğer en önemli olgu okulların kapanması olmuştur. Salgınla mücadele doğrultusunda eğitim-öğretim faaliyetlerindeki kırılganlık çocukları ücretli çalışmaya doğru iterken okula geri dönmelerini de zorlaştırmıştır. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün tahminlerine göre okul kapanışları toplam kayıtlı öğrencilerin %90'dan fazlasını veya yaklaşık 1,6 milyar öğrenciyi etkilemiştir. Birçok okul uzaktan eğitim ile çevrimiçiye taşınmıştır ancak dünyanın neredeyse yarısının internete erişimi yoktur, bu da birçok öğrenciyi daha da geride bırakmıştır (ILO-UNICEF, 2021a).

Çalışma koşullarının ağırlaşması ve denetleme olanaklarının zorlaşması ve artan kayıt dışılık, azalan yurtdışı havaleler ve göç, daralan ticaret, gelecekte olası kredi krizleri de yaşanan diğer sorunlar olarak ortaya çıkmıştır (ILO-UNICEF, 2021b).

Örneğin İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (Human Rights Watch) Gana, Nepal ve Uganda gibi ülkelerde yaptığı incelemelerde çocukların günde en az 10 saat çalıştıkları, çalışma saatlerinin 16 saate kadar çıkabildiği gözlenmiştir. Ekvator'da kakao, Mısır'da pamuk üretimi, Sao Paulo ve Brezilya'da çeşitli tarımsal üretim alanlarında çalışan çocukların sayısında ciddi artışlar olmuştur (ILO-UNICEF, 2021a).

Dünyada farklı ülkelerde farklı veriler üzerinden elde edilen sonuçlar Covid-19 pandemi sürecinin çocuk işçiliği üzerindeki olumsuz etkilerini göstermektedir. Ortaya çıkan sonuçlar daha önce genel olarak tanımlaması

Şekil 2: Covid-19 Sonrası Gözlenen ve Projeksiyonu Yapılan Durumlara Göre 5-17 Yaş Arası Çocuklar

Kaynak: ILO-UNICEF (2021a)

yapılan ve çerçevesi çizilen çocuk işçiliğinin ötesine geçmekte, çok daha geniş ölçekte ekonomik aktiviteler gözlenmektedir. Yiğitbaş, Koçak ve Yaman'ın (2021) koronavirüs pandemisinin olası etkileri üzerine yapılan çalışmalar ve sonuçları derledikleri bir çalışmada, pandeminin çocuklar arasındaki eşitsizlikleri arttırdığı, artık çocuklar açısından ortaya çıkan sorunun “çocuk hakları” krizi olarak değerlendirilmeye başlandığı vurgulanmaktadır.

Pandemi olgusunun sorun üzerindeki olumsuz etkisinin büyüklüğü ise sosyal koruma tedbirlerine ayrılan fonlara, diğer bir ifadeyle bu fonların daha az olup olmamasına göre değişmektedir. Şekil 2, çeşitli projeksiyonlara göre Covid-19 pandemi sürecinin başlamasından 2022 yılı sonuna kadar çocuk işçi sayısındaki olası gelişmeleri ele almaktadır. Buna göre kemer sıkma politikaları uygulanır ve sosyal koruma politikaları azaltılırsa çocuk işçiliği de 200 milyonu geçmekte ve 2022 yılı sonuna doğru 46,2 milyona çıkabilmektedir. Yoksulluğun artması ve ek hafifletme tedbirlerinde bir azalma olursa sayı 8,9 milyona çıkmakta, sosyal koruma uygulamalarının kapsamının genişletilmesi halinde ise bu sayı tam tersine 15,1 milyon azalmaktadır.

Bu verilere göre çocukların okuldan uzaklaşması ve ailelerin gelirinin azalması yani yoksullaşma en önemli olgular olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik daralma ve uzun süreli kriz halinin küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısını azaltması veya kapanmaya zorlaması ise çocuk katılımını kaçınılmaz hale getiren kendi hesabına çalışma biçimini teşvik etmektedir. Bu durumda devletlerin bu anlamda uygulayacakları destekleyici politikalar sorunun gidişatını belirleyecektir. Bu da düşük gelirli ve yüksek gelirli ülkeler açısından eşitsiz ve adaletsiz sonuçlar doğurabilecektir. Tablo 2, yine Covid-19 pandemisi nedeniyle çocuklara yönelik sosyal koruma olanaklarını gelir gruplarına göre ve farklı senaryolar açısından değerlendirmektedir. Düşük gelir gruplarında zaten kapsayıcılık oranları düşüktür, dolayısıyla sosyal korumanın kapsayıcılığını hafifletme veya azaltma tedbirlerinde sadece artı ve eksi %0,7'lik bir değişim ortaya çıkmaktadır. Oysa daha yüksek gelir gruplarına çıktıkça kapsayıcılık oranı %78,1'e kadar çıkmaktadır. Böylece hafifletme ve azaltma senaryolarında hem intibak düzeyleri artmakta hem de örneğin yüksek gelir gruplarında kapsayıcılık %19,8'i bulmaktadır. Bu analiz de çocuk işçiliğiyle mücadelede sosyal koruma politikalarının ve ailelere verilecek desteklerin önemini açığa çıkarmaktadır.

Tablo 2: Sosyal Korumanın Kapsayıcılığında Hafifletme ve Azaltma Senaryolarına Göre İntibak Durumları

Gelir Grupları	Ortalama sosyal koruma kapsayıcılığı (%)	Standart Sapma (%)	Kapsayıcılık oranında intibak		Kapsayıcılık oranında yüzde değişim
			Hafifletme senaryosu	Azaltma Senaryosu	
Düşük-Gelir	11,0	6,7	11,7	10,3	+/- 0,7
Düşük-Orta Gelir	29,8	22,0	36,4	23,2	+/- 6,6
Yüksek-Orta Gelir	49,0	22,7	60,1	37,9	+/- 11,1
Yüksek Gelir	78,1	25,4	97,9	58,3	+/- 19,8

Kaynak: ILO-UNICEF (2021a)

5. Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Covid-19 Salgın Sürecinin Olumsuz Etkileri

TÜİK’in 2020 yılında yayımladığı “İstatistiklerle Çocuk” raporunda; Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’nde şu sonuçlar yer almıştır: 2020 yılı sonunda, Türkiye’nin toplam nüfusu 83 milyon 614 bin 362 kişi iken bunun 22 milyon 750 bin 657’sini çocuklar oluşturmuştur. Bu nüfusun %51,3’ünü erkek çocuklar, %48,7’sini kız çocuklar oluşturmuştur. Birleşmiş Milletler tanımına göre; 0-17 yaş grubunu içeren çocuk nüfus, 1970 yılında toplam nüfusun %48,5’ini oluşturmaktaydı ancak bu oran 1990’da %41,8 ve 2020’de %27,2 oldu. Nüfus projeksiyonlarına göre ise söz konusu oranların 2025’te %26,6, 2030’da %25,6, 2040’da %23,3, 2060’ta %20,4 ve 2080’de %19,0 olması öngörülmüştür. (TÜİK, İstatistiklerle Çocuk, 2020).

Bu görüntü, Türkiye’de önceki dönemlere göre düşüş olsa da 0-17 yaş grubunda ciddi bir nüfusun yer aldığını göstermektedir. Buradaki kritik soru bu nüfus içerisindeki çocukların ne kadarının işgücü içerisinde olduğu, bununla birlikte maddi yoksunluk içindeki ailelerdeki korunmaya muhtaç çocuk sayısının ne olduğudur. Çocuk işçiliği konusu nüfus, eğitim düzeyi gibi konular yanında ekonomik gelişim ve sosyal kalkınma gibi konularla da ilgilidir. Çocuk Hizmetleri İstatistikleri verileri maddi yoksunluk içindeki ailelerdeki korunmaya muhtaç çocuk sayısının giderek arttığını göstermektedir.

Bu durum, Türkiye’de çocukların çocuk işçi olarak işgücü piyasasına itilmesinde önemli bir faktördür. Türkiye çocuk işçiliği konusunda, farkındalık bilinci içerisinde çeşitli çalışmalar yapsa da sorun ciddi anlamda yaşanmaya devam etmekte; son dönemde ekonomide yaşanan ekonomik kriz, dış göç, yoksulluk ve işsizlik gibi nedenlerle artma tehlikesiyle de karşı karşıya kalmaktadır. Gerek T.C. Anayasası (50. Madde) gerekse 2003 tarihli 4857 Sayılı İş Kanunu, çalışma yaşı ve çalışma şartları açısından uluslararası standartlara uygun

açılımlar ve tanımlamalar yapmıştır. Örneğin, İş Kanunu'nun 71. Maddesi'ne göre şunlar ifade edilebilir:

- 15 yaşını tamamlamamış kişilerin çalıştırılması yasaktır. Ancak 14 yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullara devamına mâni olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler.
- 18 yaşını tamamlamamış olanlar açısından yasak olan işler ile 15 yaşını tamamlamış ancak 18 yaşını tamamlamamış olanların çalışmasına izin verilecek işler, 14 yaşını bitirmiş ve ilköğretimini bitirmiş çocukların çalıştırılabilecekleri hafif işler ve çalışma koşulları ilgili bakanlık tarafından 6 içerisinde hazırlanacak bir yönetmelikle tespit edilir.
- Temel eğitimi bitirmiş ve herhangi bir eğitim kurumuna devam etmeyen çocukların çalışma saatleri günde 7 ve haftada 35 saatten fazla olamaz. Ancak 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde 8, haftada 40 saate kadar arttırılabilir.
- Eğitimi sürdüren çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, okul süreleri dışında olmak üzere, en fazla günde 2 saat ve haftada 10 saat olabilir. Okulun kapalı olduğu dönemde çalışma süreleri yukarıda öngörülen süreleri aşamaz.

Görüldüğü üzere çocuk işçiliğinin kapsamı ve genel çerçevesi bu ifadelerde belirtilmektedir. Ancak Türkiye'deki ekonomik ve toplumsal gerçekler bu insanları bu çerçevenin dışına itmeye zorlamaktadır. Türkiye ve bizim ülkemize benzer gelişmekte olan ülkelerde kırsal bölgelerden kentsel bölgelere göç süreçleri ve tarımdan sanayiye geçiş sancıları sürmektedir. Bunun ötesinde bir sanayisizleşme olgusu da vakiadır. Büyük kent merkezlerine göç trendi, kent yaşamına uyum sağlayamama, ailelerin işsizlik ve düşük gelir sorunları çocukların sokaklar ve marjinal sektörler başta olmak üzere çeşitli piyasalarda çalışmalarının önünü açmakta ve sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır. Türkiye'de, Suriye'de yaşanan savaş sonrası ülkeye gelen Suriyeliler arasında ciddi anlamda çocuk işçi olması en azından ülkemiz açısından konuyu daha zor bir noktaya taşımaktadır. UNICEF Türkiye'ye göre Türkiye'de ağırlıklı olarak Suriye'den gelenlerle birlikte yaklaşık olarak 4 milyon mülteci yaşamaktadır ve bunların da 1,74 milyonu çocuk olarak değerlendirilmektedir. 2019 yılında okul kayıtlı olan çocuk sayısı 680 bin iken 400 bine yakın çocuk halen okul dışında bulunmaktadır (UNICEF TMK, 2020).

Tablo 3, maddi yoksunluk içindeki ailelerdeki korunmaya muhtaç çocuk sayısındaki artışı gözler önüne sermektedir. Türkiye'de korunma, yardım ve bakıma muhtaç çocukların sayısı 2014 yılında 80.375 iken 2018 yılında bu sayı 176.564'e, 2020'de 220.022 kişiye yükselmiştir. Son dönemlerde ortaya çıkan bu yüksek artış işsizlik, yoksulluk ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. 18 yaşını doldurmuş ve maddi yoksunluk yüzünden Genel Sağlık Sigortası primlerini ödeyemeyen kişi sayısı da 9 milyonu aşmış durumdadır (2019 Kasım sigortalı istatistikleri).

Türkiye genelinde ise sosyal yardım alan hane sayısı büyük ölçüde artmış, Covid-19 pandemi sürecinin en çok hissedildiği 2020 yılında %102 oranında bir artış yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın verilerine göre sosyal yardımlardan yararlanan hane sayısı 2017'de 3 milyon 201 bin 253 iken, 2020 yılı sonunda bu rakam 6 milyon 630 bin 682'ye çıkmıştır (TC Cumhurbaşkanlığı Yıllık 2021-2022).

Tablo 3: Maddi Yoksunluk İçindeki Ailelerdeki Korunmaya Muhtaç Çocuk Sayısı

Yıl	Korunmaya Muhtaç Çocuk Sayısı
2014	80 bin 375
2015	101 bin 561
2016	137 bin 415
2017	159 bin 127
2018	176 bin 564
2019	198 bin 907
2020	220 bin 22

Kaynak: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Çocuk Hizmetleri İstatistikleri, 2014-2020.

Tablo 4: Yoksulluk Sınırının Altındaki Nüfusun Oranı, 2010-2018*

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Toplam	16,9	16,1	16,3	15,0	15,0	14,7	14,3	13,5	13,9
Erkek	16,5	15,8	16,0	14,6	14,8	14,6	14,0	13,2	13,4
Kadın	17,2	16,5	16,6	15,4	15,2	14,8	14,6	13,8	14,4
Yaş grubu									
< 15	24,8	23,8	24,3	22,9	23,2	22,5	21,9	21,3	21,6
15-24	18,5	18,3	19,0	17,8	17,0	17,3	17,9	15,8	16,1
25-34	13,6	12,9	11,4	10,6	11,1	10,2	10,4	9,4	10,1
35-54	13,0	12,1	12,9	11,5	11,4	11,8	11,1	10,7	11,2
55 +	10,5	10,2	10,8	9,4	9,7	9,5	8,9	8,2	8,8

* Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50'si

Kaynak: TÜİK, Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri, 2010-2018.

Tablo 4 ise 2012-2018 yılları arasında Türkiye’de yoksulluk sınırının altındaki nüfus rakamlarını vermektedir. Sonuçlara göre hem toplamda hem de kadın ve erkeklerde yoksulluk sınırının altındaki nüfusun oranı azalmıştır. Toplam oran 2012’de %16,9 iken 2018’de %13,9 olmuştur. Bununla birlikte, çocuk işçiliği açısından esas önemli olan 15 yaşın altındaki çocuklar için bu oran, 2012’de %24,8 iken 2018’de %21,6’dır. Bu, ciddi anlamda bir çocuk nüfusun yoksulluk sorunuyla karşıya kalacağını, bunun da çocukları başta kayıt dışı olmak üzere çeşitli mesleklerde çalışmaya zorlayacağı anlamına gelmektedir.

Tablo 5: Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre İşsizlik Oranı

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Toplam	11,9	9,8	9,2	9,7	9,9	10,3	10,9	10,9	11,0
Erkek	11,4	9,2	8,5	8,7	9,0	9,2	9,6	9,4	9,5
Kadın	13,0	11,3	10,8	11,9	11,9	12,6	13,7	14,1	13,9
Yaş grubu									
15-19	18,8	15,8	14,9	16,4	16,1	16,5	16,2	17,0	17,1
20-24	23,5	19,8	19,0	20,0	18,9	19,7	21,5	22,8	22,0
25-34	12,6	10,6	10,2	10,6	10,8	11,0	12,3	12,1	12,5
35-54	8,9	7,1	6,6	7,0	7,4	7,8	8,1	8,0	8,1
55 +	4,7	3,9	3,7	4,2	5,0	5,6	5,3	5,4	5,8

Kaynak: TÜİK, Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri, 2010-2018.

Tablo 5, cinsiyet ve yaş grubuna göre işsizlik oranlarını göstermektedir. Kadınlarda işsizliğin erkeklere ve genel işsizlik oranlarına göre daha yüksek olduğu genel tabloda, işsizlik TÜİK’in son olarak açıklamış olduğu 2019 Kasım verilerine göre %13,3 seviyesine ulaşmıştır. Ancak, 15-19 yaş grubu gençler için durum daha büyük bir probleme işaret etmektedir. Çünkü 2012-2018 arasında bu yaş grubunda işsizlik %17-18 arasında kalmıştır ve 20-24 yaş grubundan sonra işsizliğin en yüksek olduğu grup olarak görünmektedir.

Tablo 6, cinsiyet ve yaşa göre çalışan çocukların oranını göstermektedir. Tabloda 6-17 yaş grubu için sadece 2012 yılı verileri gösterilmektedir ve buna göre oran, erkeklerde %7,9 kadınlarda %3,7’dir. 15-17 yaş grubunda ise çalışan çocukların oranı oldukça yüksektir. 2018 yılında toplamda %18,2 olan oran erkekler için %25,7 kadınlar için %10,2’dir. Ancak, 2019 ve 2020 yıllarında oranda azalma görülmektedir. Burada dikkat çeken nokta, TÜİK’in çocuk işçiliğiyle ilgili kapsayıcı veriler ortaya koyamamasıdır. Türkiye’de eğitim sistemindeki değişikliklerle, özellikle 4+4+4 modeli sonrasında 13-14 yaşındaki özellikle erkek çocukların çalışma durumuyla ilgili verilere ihtiyaç bulunmaktadır.

Tablo 6: Cinsiyet ve Yaş Göre Çalışan Çocukların Oranı

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
15-17 yaş											
Toplam	17,1	17,6	16,9	16,7	18,1	18,1	18,0	17,4	18,2	17,2	13,7
Erkek	23,1	23,6	23,3	22,9	25,0	24,5	23,8	24,3	25,7	24,0	19,5
Kadın	10,8	11,2	10,2	10,1	10,8	11,4	11,9	10,2	10,2	10,0	7,5
6-17 yaş											
Toplam			5,9								
Erkek			7,9								
Kadın			3,7								

Kaynak: İstatistiklerle Çocuk, 2018 ve İstatistiklerle Çocuk, 2020.

Tablo 7, TÜİK’in Türkiye’de farklı açılardan çalışan çocuklara ilişkin derlediği bilgileri göstermektedir. Türkiye’de 5-17 yaş grubundaki çocuk sayısı 16 milyon 457 bin kişi iken (kurumsal olmayan nüfusun %20,3’ü), yaş grupları itibarıyla, 5-11 yaş grubundaki çocuk sayısı 9 milyon 12 bin, 12-14 yaş grubundaki çocuk sayısı 3 milyon 796 bin, 15-17 yaş grubundaki çocuk sayısı ise 3 milyon 649 bin kişi olarak tahmin edildi. Bu sonuçlara göre bir ekonomik faaliyette çalışan 5-17 yaş grubundaki çocuk sayısı 720 bin kişiye ulaşmıştır (çalışan çocukların %79,7’si).

Raporda çalışan çocukların %65,7’sinin aynı zamanda eğitimine devam ettiği, bu çocukların %45,5’inin hizmetler sektöründe, %65,3’ünün ise ücretli veya yevmiyeli olarak çalıştığı belirtilmiştir. Sanayide çalışan çocuk sayısı 171 bine ulaşmıştır. 260 bin çocuk ücretsiz aile işçisidir. Küçük yaşta çalışma hayatına katılmanın sebepleri arasında ilk sırada %35,9 ile “hane halkının ekonomik faaliyetine destek olmak” yer almaktadır. Bundan sonra, %34,4 ile “iş öğrenmek, %23,2 ile “meslek sahibi olmak” ve “hane halkı gelirine destek olmak” gelmektedir. Kalan %6,4 ise “kendi ihtiyaçlarını karşılamak” amacıyla çalışmıştır.

Bu şartlar altında iş hayatına bir şekilde giren çocukların korunması zorlaşırken onların iş kazalarıyla karşı karşıya kalmaları olasılığı da artmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 2013-2017 dönemi için hazırladığı eylem planında, 6-17 yaş arasındaki 15 milyon 247 bin çocuktan 893 bininin çalıştığı belirtilmiştir. 6-14 yaş arasındaki çocukların ise yasak olmasına karşın 292 bininin çalışmış olduğu ve bu durumun çocuk

Tablo 7: Ekonomik Faaliyette Çalışan Çocuklara İlişkin Temel Göstergeler, 5-17 Yaş, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık 2019

	Toplam		Erkek		Kadın	
	(bin kişi)	(%)	(bin kişi)	(%)	(bin kişi)	(%)
5-17 yaş grubu nüfus	16.457	-	8.449	-	8.008	-
Ekonomik faaliyette çalışan	720	100,0	508	100,0	212	100,0
Yaş grubu						
5-11	32	4,4	24	4,7	8	3,8
12-14	114	15,9	77	15,2	37	17,4
15-17	574	79,7	407	80,0	167	78,8
Eğitime devam durumu						
Devam eden	473	65,7	333	65,6	140	66,1
Devam etmeyen	247	34,3	175	34,4	72	33,9
Sektör						
Tarım	221	30,8	143	28,2	78	36,8
Sanayi	171	23,7	141	27,8	29	13,7
Hizmet	328	45,5	223	43,9	105	49,4
İşteki durum						
Ücretli veya yevmiyeli	455	63,3	319	62,9	136	64,2
Kendi hesabına	4	0,5	3	0,5	1	0,5
Ücretsiz aile işçisi	261	36,2	186	36,6	75	35,3

Tablodaki rakamlar yuvarlamalardan dolayı toplamı vermeyebilir.

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019.

işçilik iş kazalarına/cinayetlerine de yansıdığı ayrıca belirtilmiştir. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi'nin raporuna göre 2013 yılında yaşamını yitiren 1235 işçinin 59'u (18'i 14 yaş ve altı, 41'i 15-17 yaş arası); 2014 yılının ilk dört ayında yaşamını yitiren 396 işçinin 17'si (5'i 14 yaş ve altı, 12'si 15-17 yaş arası) çocuk işçidir.

Çocuk işçiliğinin nedenleri arasında yer alan yoksulluk, işsizlik, çarpık kentleşme, hem kentlerde (özellikle hizmetler sektöründe) hem de tarım sektöründe enformel sektörlerin ve bu sektörlerde yer alan çoğunlukla küçük işletmelerin/aile işletmelerinin yoğunluğu gibi birçok faktör, Türkiye'de çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasını çok zor hale getirmektedir. Eğitim sisteminde zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılmasından sonra 4+4+4 uygulamasının getirilmesi de çocukların daha erken yaşta işgücü piyasasına girmesinin önünü açmaktadır. Son olarak Covid-19, sorunun boyutlarını arttırması ve mücadeleyi sekteye uğratması açısından dikkat çekici olmaktadır. BM Çocuklara Yardım Fonu UNICEF'in yaptığı ve Norveç, İzlanda, Finlandiya gibi ülkelerin ilk sıralarda yer aldığı araştırmada (nispeten daha zengin 41 ülkede ekonomiden sağlık alanına çocuk refahı ölçülmektedir), Türkiye'nin çocuk yoksulluğunda söz konusu 41 ülke içerisinde %33 ile ilk sırada olduğu, çocukların %32'sinin anaokuluna gitmediği vurgulanmaktadır. Araştırmada 41 ülkede milli gelirden ailelere yönelik hizmetlere ayrılan ortalama pay %2,4 iken Türkiye %0,4 ile listenin sonunda yer almaktadır (UNICEF, 2020).

Çocukların eğitimi ve eğitimden işgücü piyasasına geçiş sürecinde Türkiye'de 4+4+4 eğitim sistemine geçilmesiyle, zorunlu ilköğretim yaşı 6-13 yaş aralığına çekilmiş, böylece ortaokulun bitiş yaşı olan 13 yaşı, çocuk işçiliğinin yaygınlaşmasına uygun bir zemin oluşturmuştur. Bu koşullarda amacı okuluna devam edemeyen çocukların meslek sahibi olmasını sağlamak olan ve son dönemlerde Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı'nın öncülük ettiği MESEM (Mesleki Eğitim Merkezi) uygulamaları da çocuk işçiliğiyle mücadelede ters tepebilmektedir. Kâğıt üstünde asgari ücretin %50'si kadar maaş, kendi işyerini açma imkanı, iş kazası ve meslek hastalığı sigortası gibi kulağa hoş gelen vaatlerin, uygulamada protokolde olmayan fazla çalışma, 1 gün okul 4 gün işletme taahhüdü olmasına rağmen hafta sonu çağırma gibi gerçeklerle bertaraf edilmesi olasılığı bulunmaktadır. Bu da yaklaşık 1 milyon çocuğun sanayide, lokantalarda, turizm sektöründe yani denetimi zor bir mecrada çalışmak durumunda kalmaları anlamına gelmektedir. Bu nedenle Milli Eğitim Bakanlığı gözetiminde çok ciddi denetimlerin yapılması gerekmektedir.

Sendikal düzlemde TÜRK-İŞ ve DİSK gibi büyük konfederasyonlarının da konuyla ilgili analizleri ve çalışmaları bulunmaktadır. Örneğin TÜRK-İŞ son 20 yılda çocuk işçiliğine karşı 10 basamaktan oluşan sendikal bir model geliştirmiş, bu modelde kurum ve kuruluşlarla yapılan ortak çalışmalarda çocuk işçiliğine karşı mücadelede Çocuk İşçiliği Komisyonu oluşturulmuştur (Türk-Metal, 2021). Ancak, tüm çalışmalara rağmen çocuk işçiliği arzu edilen ölçüde azaltılamamış; yoksulluğun, güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin yaygın hale geldiği bir istihdam modelinde, çocukları meslek sahibi yapmak amacıyla uygulamaya konulan ancak tam tersi sonuçlar doğurabilen denetimi zor ve/veya az bir eğitim sisteminde başarı şansı kaybolmaktadır.

Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından finanse edilen Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı,

işçi ve işveren örgütleri, Milli Eğitim, İçişleri, Tarım ve Ormanlık Bakanlıkları, Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), belediyeler, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği içinde gerçekleştirdikleri 1 Ekim 2020-31 Aralık 2023 süresi içerisinde “Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılması Projesi” 12 ilde 12.000 çocuğa eğitim, rehberlik, danışma, rehabilitasyon hizmetleri ile hijyen ve eğitim malzemeleri desteği vermeyi amaçlamıştır (ÇSGB, 2022). Daha geniş kapsamlı ve devamlılığı olan farklı çalışmalara örnek olacak bu proje, bu alanda önemli çıktılar ve takip hizmetleri elde edilmesine olanak tanıyacaktır.

5.1. Çocuk İşçiliği Bağlamında Covid-19 Sürecinin Olumsuz Etkileri İle Mücadele

Covid-19 pandemi sürecinin Türkiye’deki çocuk işçiliğine yansımaları da dünyada olduğu gibi gelir-iş kayıpları şeklinde kendini göstermektedir. Bugüne kadarki bulgularda çocuklar yetişkinlere göre salgından daha az etkilendiği halde aile fertlerinden (anne/baba) birisinin ölümü doğrudan çocukları da etkilemektedir. Okulların kapandığı, gelir getirici faaliyetlerin azaldığı bir durumda yoksullukla karşı karşıya kalan aileler çocukları küçük bir gelir için dahi olsa farklı sektörde çalışmaya gönderebilecektir. Dolayısıyla Covid-19 pandemi sürecinin çocukların gelişimi ve sağlığı açısından kısa ve uzun vadede olumsuz etkiler yaratması kaçınılmazdır. Yukarıda özetlenen TÜİK, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Yıllık Program verileri son dönemde sosyal yardım alanların sayısının ne kadar arttığını, sosyal güvenlik primini ödemeyen sayısının da büyük boyutlara ulaştığını göstermektedir. Bu durum genel olarak sosyal dışlanma riskini arttırırken eğitimden, sağlığa, sosyal hayattan çalışma hayatına her alanda sorunları arttırmakta, çocuk işçiliğine zemin hazırlayan unsurları da ön plana çıkarmaktadır.

Aslında 2000’li yıllardan itibaren soruna karşı sorumluluk bilinci artmış merkezi idare, belediyeler ve sivil toplum örgütleri konuya daha fazla odaklanmıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı eşitsizlikler bu alanda yapılacak mücadelelerin sadece ulusal değil uluslararası boyutta işbirliğiyle gerçekleştirilebileceğini de ortaya koymuştur. Ancak, Covid-19 sürecinin derinleştirdiği eşitsizlikler, yapılan çalışmalarını hem olumsuz etkilemiş hem de söz konusu çalışmaların yeteri kadar etkin olmadığını göstermiştir. Örneğin, sendika ve konfederasyonların eylem planı önerileri daha çok basına bildiri şeklinde olmuş, bu yöndeki çabalar düşük sendikalaşma oranlarına paralel olarak özellikle merkezi hükümet ve sermaye çevrelerinde güçlü birer baskı aracına dönüşmemiştir.

Eğitim-Sen (2021), çocuk işçi olarak çalışan 5-11 yaşları arasındaki çocukların yaklaşık %28’inin ve 12-14 yaş arasındaki çocukların %35’inin okula gitmediğini, Covid-19 salgınının bir sonucu olarak tüm dünyada 9 milyon çocuğun 2022 yılının sonuna kadar çocuk işçiliğine itilme riskiyle karşı karşıya olduğunu belirterek bir eylem planı önermiştir.

DİSK’in (2022), salgının işçi etkileri üzerine hazırlanmış olduğu raporda gelir kayıpları, artan borçlanma ve işsizlik baskısının işçiler ve aileleri üzerinde yarattığı olumsuzluklar belirtilmektedir. Raporda işçilerin %55’inin borçlarında artış olduğu, %27’sinin faturaları ödeyemediği, %39’unun ailesinden destek aldığı ifade edilmekte ve durumun işçi ailelerini bir taraftan ucuz besinlere yönelmeye diğer taraftan sigortasız çalışmaya mecbur kıldığı anlaşılmaktadır. Salgının aileler, özellikle kadınlar ve çocuklar üzerinde yarattığı bu baskılar çocuk işçiliğinin yaygınlaşmasına büyük ölçüde zemin hazırlayacaktır. Çocukların en temel insani haklara erişiminin zorlukları arttıkça onların çalışma hayatına itilmesi de kaçınılmazdır. Türkiye’deki sosyo-ekonomik eşitsizliklerin ve dışlanmanın mekânsal ayrışmaya en yoğun şekilde yansıdığı yerlerden biri olan İstanbul Tarlabası’nda yapılan bir araştırmada Covid-19 sürecinde çocukların ne kadar olumsuz yönde etkilendikleri araştırılmıştır. Tarlabası Toplum Merkezi’nin (2020) öncülük ettiği araştırmada çocukların; eğitim hakkı, dinlenme, boş zaman değerlendirme, oyun oynama, kültürel ve sanatsal etkinliklere katılma hakkı, bilgi ve medyaya erişim hakkı ve sağlığa erişim hakkı verilerine bakılmış; risk altındaki ve kırılgan bölgelerdeki çocukların bu haklardan önemli ölçüde yararlanmadığı tespit edilmiştir. Böyle bir ortamda çocukların söz konusu hakları elde edememesi bir yana daha çok şiddete maruz bırakılması ya da çalışmaya zorlanması kaçınılmazdır.

6. Sonuç ve Politika Önerileri

Çocuk işçiliği konusu ve bu bağlamda ortaya çıkan sorunlar gelişen bütün ülkelerde ve tabii olarak ülkemizde de çok önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira sorunlar nüfus, eğitim, sosyo-ekonomik faktörler ve kalkınma gibi bir dizi faktörle yakından ilişkilidir. Covid-19 salgını süreci ise hem yarattığı etkiler hem de gelecekte yaşanacak olası salgınlarda yaşanacaklar açısından hayati deneyimler ve bilgiler sunmuştur. Bu çalışma, bu gerçekten yola çıkarak Türkiye’de ve dünyada çocuk işçiliği konusunu analiz ederek Covid-19 sonrasında ortaya çıkan sorunları ve bu sorunlara karşı geliştirilebilecek önerileri ele almaktadır. Çalışmada başta ILO, UNICEF gibi uluslararası kuruluşların, TÜİK, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı gibi ulusal kurumların ve DİSK, Türk-İş, Eğitim-Sen, Tarlabası Toplum Merkezi gibi sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları, raporları ve verileri incelenmiş, çocuk işçiliği sorununun kazandığı yeni boyutlar vurgulanmıştır.

Covid-19 süreciyle birlikte sorununun çözüm önerilerinin başarıya ulaşması için konuyla ilgili hem ayrı ayrı hem de bütüncül politikalar geliştirilmelidir. Ancak sorunu çözebilmenin temel yollarından bir tanesi konuyu öncelikle üretim ilişkileri açısından ele almaktır. Çünkü sonuç olarak çocuk, kendisini işgücü piyasası

aracılığıyla mal ve hizmetlerin üretildiği piyasalarda bulmaktadır. Neo-liberal küreselleşme politikalarının sonucunda dünya genelinde gerek piyasaların özelleştirilmesiyle gerekse esnek üretim ilişkileri ve artan kuralsızlaştırma uygulamalarıyla, özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde olumsuz bir tablo ortaya koymaktadır. Türkiye’de 1980’li yılların ikinci yarısında başlayan, 2000’li yıllardan sonra büyük boyutlara ulaşan özelleştirme uygulamaları üretim alanlarında kamu harcamalarının azalmasına neden olmuş; bunların sonucunda işsizlik artmış, ücretler baskı altına alınmış, güvencesiz ve esnek çalışma artmış, sendikal örgütlenme engellenmiştir. Gelir dağılımı ve eşitsizliğin belirgin bir şekilde arttığı bu yapıda çocuk işçiliği ile mücadele de zemin kaybetmiştir. Covid-19 süreci ise sorunla mücadelede kazanılan mevzilerin tekrar kaybedilmesine neden olmuş, söz konusu koşulları daha da ağırlaştırmıştır.

Uluslararası Çalışma Örgütü çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda 2025 yılına kadar yürütülecek çalışmalarda dört temel unsurun altını çizmektedir. Bunlar; yasal düzenlemeler, işgücü piyasaları, sosyal koruma ve eğitimidir (ILO, 2019). Dünya genelinde ve tabii ki ülkemiz için de çocuk işçiliğiyle mücadelede önerilecek politika önerilerinin bu doğrultuda şekillendirilmesi önemlidir. Çünkü bu başlıklar çocuk işçiliğine neden olan birçok konuyu de kendi içinde barındırmaktadır. Birinci başlıkta, yasal mevzuatın iyileştirilmesi ve denetim faaliyetlerinin gidemediği yerlere, özellikle de en kötü çalışma biçimlerinin meydana gelebileceği ekonominin “gizli” bölümlerine ulaşılması için stratejiler geliştirilmesi önerilmektedir. İkinci başlıkta işgücü piyasalarının etkin bir şekilde organizasyonu için çalışmalar öngörülmektedir. Çocuk işçilerin büyük bir bölümü aile çiftliklerinde ya da diğer küçük işyerlerinde ücretsiz olarak çalıştığından ve kayıt dışı ekonomide yoğunlaşma olduğundan bu alanlara ilişkin öneriler dikkat çekmektedir. Yetişkinler ve yasal çalışma çağındaki gençler için insan onuruna uygun çalışmaları destekleyen, kırsal geçim kaynaklarını ve gelir unsurlarını daha iyi hale getiren ve kayıt dışı unsurları elimine edip kayıtlı ekonomiye geçişi destekleyen işgücü piyasası politikaları çocuk işçiliğiyle mücadelede anahtar unsurlar olarak görülmektedir.

Üçüncü başlık sosyal korumaya, dolayısıyla toplum veya aile düzeyinde yoksulluk konusuna işaret etmektedir. Sosyal güvenlik uygulamalarına erişimle birlikte aileleri çocuk işçiliğine mecbur bırakan kırılğanlıkları ortadan kaldırmak suretiyle çocuk işçiliğinin engellenmesine katkı sunulabilir. Covid-19, bu tür uygulamaların çocuk işçiliğiyle mücadelede ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Ekonominin ve istihdamın teşvik edilmesi, finansmana erişimin kolaylaştırılması, ücretsiz ve nitelikli eğitim sağlanması gibi önlemlerin yanında çocukların çalıştırılabileceği yasal asgari yaşın gözden geçirilmesi de çok önemlidir (Erol, 2021: 34). Son olarak eğitim başlığında, hem kız hem de erkek çocuklarının hiç olmazsa minimum çalışma yaşına gelene kadar kaliteli eğitime erişimlerinin sağlanmasının çocuk işçiliğiyle mücadelede ana politika araçlarından birisi olacağı düşünülmektedir. Dijital çalışmanın, uzaktan çalışmanın yani bilgisayar-internet temelli bir çalışma yaşamının geleceği şekillendireceği bir dönemde, iyi bir eğitime ve çocukların ihtiyaç duyulan düzeyde yetenekleri kazanmalarına olan gereksinim daha önce hiç olmadığı kadar fazladır.

Bu politika önerilerine yakın öneriler UNICEF’in Türkiye bağlamında öne sürdüğü konu başlıklarıyla örtüşmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu-UNICEF (2020), Türkiye’de kapasite geliştirmeye odaklanan ve birçok sektörü içinde barındıran bir izlem aracılığıyla, yerli ve yabancı (mülteci) çocukların “işçi olma” sorununun çözümlenmesini amaçlamıştır. 5 temel bileşenin yer aldığı bu çalışmalarda bakanlıklar, işveren kuruluşları, belediyeler ve diğer BM kuruluşlarının beraber çalışması öngörülmektedir. Bu bileşenler risk altındaki yerli veya dışarıdan gelen çocuklar ve aileler için sosyal koruma, eğitim ve sağlık hizmetlerini arttırmayı, örgün eğitim marifetiyle mesleki beceri kazanımını sağlamayı, ülke düzeyinde çocuklarda işçilik meselesinin çözümlenmesi ilgili çalışmaları koordine etmeyi, çocuk işçiliğini normal gören geleneksel düşünceleri dönüştürmeyi, çocuk işçiliğinin kademeli de olsa bitirilmesine veya azaltılmasına yönelik politikaların iyileştirilmesine ilişkin bilgi ve verileri derlemeyi tavsiye etmektedir.

Bununla birlikte çocuk işçiliğiyle mücadelede genel olarak yürütülen veya yürütülecek çalışmalara Covid-19 sürecinin gösterdiği sonuçlar çerçevesinde ilaveler yapılması, Covid-19 öncesinde var olan çok boyutlu yoksulluk ve yoksunluklar göz önünde bulundurularak konunun kamu otoriteleri ve sivil toplum kuruluşları nezdinde yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Belediyeler salgının önlenmesine yönelik çalışmalarla birlikte özellikle çocuklar için kamuya açık internet erişim olanaklarını arttırmalı, mahalle odaklı ihtiyaç tespitleri yapmalıdır. Sivil toplum kuruluşları öğrencilerin ve öğretmenlerin salgınla birlikte yaşadıkları sorunlar üzerinde anketler, raporlar hazırlamalı, üniversitelerin göç ve araştırma merkezleri çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik modeller geliştirmelidir. Milli Eğitim Bakanlığı salgın sürecinin olumsuz etkilediği eğitime erişim olanaklarını arttırmalı, Sağlık Bakanlığı Covid-19 ve diğer hastalıklarla ilgili sağlığa erişim hizmetlerini iyileştirmelidir. Mevsimlik tarımda çalışan ailelerin ve özellikle çocukların sağlık ve hijyen alanlarında önemli sorunları bulunmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ise mevcut sorunlar üzerinde, ihtiyaç analizleri ve ulusal/uluslararası politika önerileri doğrultusunda daha etkin faaliyetler yürütmelidir. ILO, Birleşmiş Milletler-UNICEF, Avrupa Birliği nezdinde işbirliği ve proje geliştirme çalışmaları yoğun bir şekilde ve aralıksız olarak devam ettirilmelidir.

Kaynaklar

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2013), Ulusal Çocuk hakları Sözleşmesi ve Eylem Planı: 2013-2017, <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/yayinlar/ulusal-cocuk-haklari-strateji-belgesi-ve-eylem-planı.pdf>, [Erişim Tarihi: 15.02.2020]
- Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2018), Çocuk Hizmetleri İstatistikleri, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014-2018, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/aile-ve-sosyal-politikalar-alanındaki-istatistikler/cocuk-hizmetleri-istatistikleri/>, [Erişim Tarihi: 18.02.2020].
- Avşar, Z. ve Öğütoğulları, E. (2012), “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri”, Sosyal Güvenlik Dergisi, 2012/1, s.9-40.
- Brizon, Pierre (1977), Emegın ve Emekçilerin Tarihi, Onur Yayınları, Ankara.
- Cengiz, İ. Urhanaoğlu (2012), 4857 Sayılı İş Kanununa Göre Çocuk ve Gençlerin İş Sözleşmesi Ehliyetlerinin Sınırlandırılmasına Yönelik Düzenlemeler, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 98, s.203-230.
- ÇSGB (2007), Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Öğretmen El Kitabı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.
- ÇSGB (2006), Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ankara.
- ÇSGB (2005), 30 Soruda Çocuk ve Genç İşçilere Özel Çalışma Koşulları, Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve ILO, <https://ailevecalisma.gov.tr/medias/6947/30-soruda-%C3%A7ocuk-ve-gen%C3%A7-i%C5%9F%C3%A7ilere-oezel-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma-ko%C5%9Fullar%C4%B1.pdf>, [Erişim Tarihi: 10.02.2020].
- ÇSGB (2022), Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılması Projesi, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Program Otoritesi-Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı-Uluslararası Çalışma Örgütü, https://www.ilo.org/ankara/projects/WCMS_761283/lang--tr/index.htm, 09 Mayıs 2022.
- DİSK (2020), Çocuk İşçiliğiyle Mücadele, Tekstil İş Sendikası, <https://disktektstil.org/yasalar-hukuk/haklarimiz/cocuk-isciligi-ile-mucadele>, [Erişim Tarihi: 05.02.2020].
- DİSK (2022), İkinci Yılında Salgının İşçiler Üzerindeki Etkileri”, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, <http://disk.org.tr/2022/03/ikinci-yilinda-salginin-iscilere-etkileri-arastirma-raporu-aciklandi/>, 11 Mart 2022.
- Eğitim-Sen (2021), Çocuk İşçiliği İnsan Hakkı İhlalidir, Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, <https://egitimsen.org.tr/cocuk-isciligi-insan-haklari-ihlalidir/>
- Erol, Sevgi Işık (2021), “Covid 19’un Çocuk İşçiliği Üzerindeki Etkileri: Alınması gereken Tedbirler”, Sosyal çalışma Dergisi, 5 (1), 27-35.
- ILO, (2016). Çocuk İşçiliği <http://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/childlabour/lang--tr/index.htm>, [Erişim Tarihi: 15.12.2016].
- ILO (2019), Dünya Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Günü, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_710265.pdf
- ILO-UNICEF (2021a), Child Labour; Global Estimates 2020 and the Road Forward, www.ilo.org.
- ILO-UNICEF (2021b), Covid-19 ve Çocuk İşçiliği: Kriz Zamanı, Harekete Geçme Zamanı, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_751230.pdf.
- Kahraman, F. ve Kahraman, Ahmet B. (2017), “Dezavantajlılığının Çocuk Halleri: Dünyada ve Türkiye’de Dezavantajlı Gruplarda Yer Alan Çocukların Durumu”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Cilt 8 Sayı 20, s.255-268.
- Kurt, Ayça Kırcı (2021), “Çocuk İşçiliğine Yönelik Kamu Politikası Analizi”, Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırma Dergisi”, 1 (2): 29-54.
- Mahiroğulları, Ramazan (2000), “Emile Zola’nın Germinal’i ve XIX. Yüzyılın Sonlarında Fransız Çalışma İlişkileri”, Sosyal Siyaset Konferansları, s.43.
- Taş, H. Yunus ve Abbasigil, Serkan Ö. (2017), “Çocuk İşçiliği Sorunu: Türkiye-Almanya-Pakistan Karşılaştırması”, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt: 6, Yıl: 6, Sayı: 14.
- Tarlabaşı Toplum Merkezi (2020), Covid-19 Sürecinde İstanbul’un Farklı Yerleşimlerinde Çocukların Haklarına Erişimi Araştırması”, https://www.tarlabaşı.org/docs/Covid-19_Surecinde_Cocukların_Hakları%C4%B1na%20Erisimi_Raporu_Tarlabaşı.pdf, Mayıs 2022.
- TC Cumhurbaşkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı 2021-2022, TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Dairesi Başkanlığı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/11/2021_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf.
- TİSK ve Türk-İş Çalışan Çocuklar Destek Merkezi (2007), Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Çocuklar, Ankara.
- TİSK, (2010), “Çocuk İşçiliği Konusunda Görüş ve Öneriler”, <http://www.tisk.org.tr/ipek.asp?id=508>
- TÜİK (2018), İstatistiklerle Çocuk, Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>.

TÜİK (2020), İstatistiklerle Çocuk, Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>.

TÜİK (2019), Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33807>, [Erişim Tarihi, 01.04.2020]

TÜİK (2020), Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri, 2010-2018, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33847>, [Erişim Tarihi: 25.01.2020].

Tunçcan, Nilgün (2012) “Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Cilt 0, Sayı 43-44, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/937/10577>.

TÜRK-METAL (2021), “1992-2021: Çocuk İşçiliğiyle Mücadelenin Neresindeyiz ?”, Hazırlayan: Özkan KARABULUT, Türk Metal Sendikası Genel Merkezi Yayın Organı, Sayı 233, Nisan-Mayıs-Haziran 2021.

UNICEF (2020), Çocuk İşçiliği, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi>, [Erişim Tarihi: 20.02.2020].

UNICEF (2020), Worlds of Influence: Understanding What Shapes Child Well-Being in Rich Countries, <https://www.unicef.org/media/77571/file/Worlds-of-Influence-understanding-what-shapes-child-well-being-in-rich-countries-2020.pdf>, [Erişim Tarihi: 08.09.2020].

UNICEF TMK (2020), Türkiye’deki Suriyeli Çocuklar, UNICEF Türk Milli Komitesi, <https://www.unicefturk.org/yazi/acil-durum-turkiyedeki-suriyeli-cocuklar>, [Erişim Tarihi: 07.09.2020].

Yiğitbaş, Çağla-Koçak, Mahmut-Yaman, Çağla (2021), “COVID-19 Pandemisinin Çalışan Çocuklara Olası Etkisi”, Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırma Dergisi, 1 (1): 83-92.

Zola, Emile (2014), Germinal, Can Yayınları, İstanbul.